
KSZTAŁTOWANIE SIĘ OŚRODKA PRZEMYSŁOWEGO ŚWIĘTOCHŁOWIC

WSTĘP

Celem niniejszego opracowania jest próba odtworzenia i analiza mechanizmu kształtowania się ośrodka przemysłowego Świętochłowic ze szczególnym uwzględnieniem jego struktury, czynników wzrostu, a także znaczenia gospodarczego dla GOP-u i kraju poprzez zasięg oddziaływań w terytorialnym podziale pracy.

Podstawę opracowania¹ stanowią materiały statystyczne zebrane bezpośrednio w zakładach pracy oraz instytucjach planowania. Zakres czasowy artykułu wyznaczony został fazami rozwoju ośrodka, wynikającymi z warunków ekonomiczno-ustrojowych. Etapem wyjściowym opracowania było przyjęcie odpowiednich kryteriów ośrodka przemysłowego, zaczerpniętych z pracy L. Pakuły i J. Rajmana (1968).

Powojenne studia geograficzno-ekonomiczne dotyczące badań teoretycznych, jak i empirycznych ośrodka przemysłowego reprezentowane są w licznych pozycjach (Chardonnet 1967; Misztal 1958; Pakuła 1960; Leszczycki, Kukliński, Najgrakowski 1961; Kukliński 1962; Kawalec 1965; Pakuła, Rajman 1968). Większość z nich traktuje powyższe zagadnienie metodologicznie, również brak w nich ujęcia całości problematyki obejmującej koncentrację, czy też teoretycznej analizy poszczególnych gałęzi przemysłu. Zauważa się także duże rozbieżności w rozumieniu pojęcia „ośrodek przemysłowy”, co niezwykle utrudnia ich porównywanie (Wrzosek 1956; Misztal 1958; Leszczycki, Kukliński, Najgrakowski 1961; Kukliński 1962; Rajman 1962; Kawalec 1965; Chardonnet 1967; Kortus 1968).

Ograniczone ramy niniejszego artykułu nie pozwalają na prezentację

¹ Podstawę opracowania stanowią materiały zebrane do własnej pracy magisterskiej (K. Romańska, 1975. *Ośrodek przemysłowy Świętochłowic*. Archiwum WSP, Kraków).

treści zawartej w cytowanych publikacjach. Prace te stanowiąc mogą źródło rozszerzonej informacji dla zainteresowanych problematyką ośrodka przemysłowego.

Wnikliwość badań i dobra argumentacja kryteriów ujętych w studium L. Pa ku ły i J. Raj ma na (1968), przedstawionych w aspekcie najbardziej integralnych cech ośrodka przemysłowego, skłoniła mnie do przeprowadzenia badań nad wytyczonym problemem według zawartych w nim postulatów.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WARUNKÓW SPOŁECZNO-EKONOMICZNYCH MIASTA

Świętochłowice do 1975 r. były miastem wydzielonym. Ośrodek ten usytuowany jest w centralnej części konurbacji Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Pod względem powierzchni (13,3 km²) zajmuje ostatnie miejsce wśród 13 miast tego okręgu. Na równi z Chorzowem jest najbardziej zagęszczonym jego centrum przemysłowym, skupiając niemal wyłącznie przemysł ciężki: górnictwo węgla kamiennego, hutnictwo żelaza, hutnictwo metali nieżelaznych, przemysł elektromaszynowy i in. Jest to również miasto o największym zagęszczeniu ludności (4 352 osoby/km² w 1973 r.), przy ogólnej liczbie mieszkańców 59,1 tys. (dane z 1975 r.). Na podstawie studiów przeprowadzonych w trakcie opracowania planu zagospodarowania przestrzennego zespołu miast i osiedli GOP, Świętochłowice zostały włączone do tzw. regionu centralnego tej konurbacji, obejmującego ponadto: Katowice, Chorzów, Siemianowice, Mysłowice, który to region jest najdalej posunięty w procesie integracji przestrzennej i funkcjonalnej. Silna więź między tymi miastami wskazuje na postępujący proces scalania ich w jeden wielki organizm przemysłowo-urbanistyczny².

Obecny zasięg przestrzenny Świętochłowic datuje się od roku 1951. Poszczególne jednak dzielnice jak: Świętochłowice, Lipiny, Chropaczów stanowiły przed połączeniem w jeden organizm miejsko-przemysłowy, samodzielne jednostki produkcyjno-osadnicze o długiej i złożonej tradycji historycznej. Wspólna ich przeszłość, będąca rezultatem wielokrotnych przemian sięgających wczesno-feudalnych stosunków społecznych, poprzez ewolucję na drodze kapitalistycznych form ekonomicznych pozostawiła trwałe ślad nie tylko w strukturze przestrzennej miasta, lecz głównie w strukturze społeczno-ekonomicznej i funkcjonalnej. Nawarstwianie się tych zjawisk doprowadziło po II wojnie światowej do poziomu urbanizacji charakterystycznego dla najbardziej uprzemysłowionych terenów w kraju.

Świętochłowice są typowym przykładem ośrodka, w którym przemysł zawsze odgrywał i odgrywa w dalszym ciągu dominującą rolę w całokształcie życia gospodarczego, stanowi główny czynnik miastotwórczy, dział produkcji

² *Świętochłowice – zarys rozwoju historycznego* Katowice. 1970.

materialnej, wyznaczający podstawowe miejsce zatrudnienia i źródło utrzymania miejscowej ludności. W 1970 r. w przemyśle ośrodka pracowało 17,8 tys. osób, tj. ponad 70% ogólnej liczby zatrudnionych w gospodarce społecznej miasta, przy średniej dla GOP-u wynoszącej 60% oraz średniej krajowej – 46%. Powyższe dane wskazują, że co trzeci mieszkaniec Świętochłowic w 1970 r. znajdował zatrudnienie w przemyśle, a biorąc pod uwagę grupę ludności czynnej zawodowo, w dziale tym zaangażowany był co drugi mieszkaniec miasta. O doniosłości przemysłu w sferze działalności gospodarczej omawianego ośrodka świadczy również osiągnięta wartość produkcji globalnej w 1970 r. ponad 4,7 mld zł. Stanowiło to 3,5% wartości produkcji globalnej przemysłu całego GOP-u. Dla porównania warto dodać, że zatrudnienie w reprezentowanych działach gospodarki społecznej w 1972 r. kształtowało się następująco: przemysł – 69,5%, budownictwo – 9,5%, handel – 6,2%, ochrona zdrowia i opieka społeczna – 3,6%, gospodarka mieszkaniowa – 3,4%, oświata i wychowanie – 3,4%, transport – 0,8%.

W Świętochłowicach na przestrzeni ostatniego 30-lecia nie doszło do zasadniczych zmian w proporcji zatrudnienia. Ośrodek ten jest więc miastem o zróżnicowanej strukturze rynku zatrudnienia, tym samym o złożonej strukturze funkcjonalnej, ze zdecydowaną dominantą przemysłu, jakkolwiek dostrzega się zjawisko zmniejszania jego roli na korzyść innych reprezentowanych działów gospodarki narodowej. Uwydatnia to znaczenie Świętochłowic w skali lokalnej, regionalnej, a nawet ogólnokrajowej i światowej (ta ostatnia dotyczy funkcji przemysłowej).

Dynamiczny wzrost przemysłu Świętochłowic po II wojnie światowej, będący efektem założeń polityki gospodarczej kolejnych planów wieloletnich, spowodował nagromadzenie się na omawianym obszarze dużego potencjału produkcyjnego. Wspomniany rozwój pociągnął za sobą poważny wzrost asortymentów produkcji, choć w niewielkim stopniu wpłynął na przemiany w strukturze przestrzennej i gałęziowej przemysłu.

Proces industrializacji spowodował duże przekształcenia w stosunkach demograficzno-osadniczo-społecznych w kierunku szeroko pojętych struktur miejskich, co znalazło również odzwierciedlenie w samej fizjonomii miasta. Aktualne rozmieszczenie głównych skupisk mieszkalnych jest przede wszystkim konsekwencją prowadzonej od dziesiątków lat pod miastem eksploatacji górniczej, która pozwalała na lokalizację wyższych budynków w zasadzie na filarach ochronnych, gdzie też wystąpiło niezwykle ich zagęszczenie z obiektami przemysłowymi.

Tereny przemysłowe zajmują obszar o powierzchni 153 ha, czyli około 11% powierzchni miasta i generalnie tworzą dwa główne skupiska zwartej zabudowy z wkomponowanym budownictwem miejskim. Tradycyjne zakłady górnicze i hutnicze położone są w południowo-zachodniej i północno-zachodniej części ośrodka. Większa liczba zakładów koncentruje się w Świętochłowicach-Śródmieściu, tj. w południowo-zachodniej części miasta, gdzie

obok Zakładów Urządzeń Technicznych „Zgoda”, kopalni „Polska” i huty „Florian” występują także zakłady przemysłu spożywczego, odzieżowego i prywatnego rzemiosła przemysłowego. Drugie zgrupowanie w strukturze przestrzennej przemysłu tworzą zakłady zlokalizowane w północno-zachodniej części ośrodka, są to mianowicie: Zakłady Cynkowe „Silesia”, kopalnie węgla „Śląsk” i „Matylda” oraz szereg innych drobnych obiektów o charakterze usługowym ogólnomiejskim.

Analiza zatrudnienia w relacji na jednostkę powierzchni oraz na 1 000 mieszkańców w skali całego przemysłu ośrodka upoważnia do stwierdzenia, że w latach 1949–1972 wystąpiło zjawisko potęgujące stopień koncentracji miejsc pracy. Dowodzi tego wskaźnik zatrudnienia na 1 km² powierzchni, który wzrósł w 1972 r. do 1 414 osób, tj. o 11%. Uległ także zwiększeniu wskaźnik zatrudnienia na 1 000 mieszkańców w ośrodku, co wskazuje na wzmoczony proces aktywizacji zawodowej ludności miasta. W 1972 r., w porównaniu z rokiem 1949, zwiększył się on o ponad 14% i wynosił 321 osób (tab. 1).

Tabela 1

ZATRUDNIENIE* W PRZEMYSLE ŚWIĘTOCHŁOWIC NA 1 KM² POWIERZCHNI
I NA 1000 MIESZKAŃCÓW W LATACH 1949–1972

Zatrudnienie w liczbach bezwzględnych									
na 1 km ² powierzchni					na 1000 mieszkańców				
1949	1960	1965	1970	1972**	1949	1960	1965	1970	1972*
1267	1355	1389	1369	1414	281	307	311	309	321

* Zatrudnienie łącznie z uczniami.

** Zatrudnienie bez uczniów i zatrudnionych przy pracy nakładczej.

Tereny zielone zajmują w mieście powierzchnię ok. 33 ha, zaś nieużytki aż 224 ha i stanowią poważny problem w gospodarce przestrzennej. Jest to rezultat nadmiernej koncentracji przemysłu, który z jednej strony jest źródłem wielu ogólnospołecznych korzyści ekonomicznych, z drugiej natomiast jest czynnikiem doprowadzającym do nieracjonalnego gospodarowania środowiskiem naturalnym, dlatego problem jego ochrony w obszarze Świętochłowic nabiera w ostatnich latach szczególnego znaczenia.

Znamienną cechą współczesnej struktury gałęziowej przemysłu Świętochłowic jest jej jednorodność, wyrażająca się w dominacji zakładów związanych bezpośrednio lub pośrednio z lokalnymi zasobami surowcowymi. Jest ona rezultatem kształtującej się struktury przemysłu w fazie kapitalizmu. Z punktu widzenia potrzeb społecznych miasta, jednorodność struktury gałęziowej przemysłu nie stwarza bynajmniej optymalnych rozwiązań na rynku zatrudnienia; konsekwencją tego jest słaba aktywizacja zawodowa kobiet

przy dużym zapotrzebowaniu na męską siłę roboczą. W ogólnej liczbie zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym udział kobiet w 1970 r. wynosił niecałe 25,4%. Zatrudnienie kobiet ograniczało się głównie do przemysłu spożywczego i odzieżowego. Znaczna nadwyżka żeńskiej siły roboczej w Świętochłowicach stała się bodźcem dla intensywniejszego rozwoju pozostałych działów gospodarki, bardziej sfeminizowanych, a zarazem niezbędnych do harmonijnego funkcjonowania organizmu miejskiego.

Charakterystyczną cechą dla rozwoju przemysłu w ośrodku były i są korzystne warunki dla „dojrzałych gałęzi”, zarówno pod względem wzrostu ogólnego ich zainwestowania, jak również produkcyjnego zintegrowania. Stan ten przesądza o stopniu trwałości zespolenia produkcji przemysłowej w ośrodku i jakościowym jej charakterze. Wzmoczona koncentracja zakładów sprzyja osiąganiu korzyści aglomeracyjnych (wynikających głównie z dużego zainwestowania infrastrukturalnego terenu) oraz korzyści natury ekonomicznej, obejmującej przede wszystkim szerokie możliwości wymiany. Na zjawiska te wpływa masowa produkcja odbywająca się w pięciu dużych zakładach przemysłowych tj. hucie „Florian”, ZUT „Zgoda”, ZC „Silesia” oraz kopalniach węgla kamiennego: „Polska”, „Śląsk – Matylda”. Dla podkreślenia roli tych zakładów w strukturze wewnętrznej przemysłu Świętochłowic niezbędna jest prezentacja kilku ważniejszych mierników, które w porównaniu z potencjałem produkcyjnym przemysłu ośrodka w 1972 r. przedstawiały się następująco:

- zakłady te skupiały około 89% liczby zatrudnionych w przemyśle ośrodka,
- dostarczały około 95% ogólnej wartości produkcji globalnej przemysłu,
- obejmowały ponad 90% ogólnej wartości środków trwałych przemysłu Świętochłowic.

Poprzez ewolucję swego rozwoju, zakłady te osiągnęły najwyższy spośród wszystkich mieszczących się na terenie miasta obiektów przemysłowych stopień agregacji potencjału, stały się także podstawą specjalizacji produkcji przemysłowej w ośrodku.

POWSTANIE I ROZWÓJ PRZEMYSŁU OŚRODKA DO II WOJNY ŚWIATOWEJ

Czynnikiem, który w sposób decydujący wpłynął na lokalizację pierwotnego przemysłu w Świętochłowicach była niewątpliwie baza surowcowa. Bogactwo węgla kamiennego skoncentrowane na terenie miasta, chłonność rynku zbytu – głównie hutnictwa zlokalizowanego w Zabrze, Rudzie Śląskiej, Bytomiu i okolicach Tarnowskich Gór, a także zasoby taniej siły roboczej pozwoliły na zapoczątkowanie masowej produkcji przemysłowej na długo przed monopolistycznym stadium systemu kapitalistycznego. Przełomowym momentem dla rozwoju Świętochłowic, jako ośrodka przemysłowego, była budowa pierwszych kopalń węgla kamiennego, przypadająca na pierwszą połowę

XIX wieku. Niezwykła opłacalność jego eksploatacji, m.in. dzięki protekcyjnej polityce rządu pruskiego (zwłaszcza utworzenie Związku Celnego, uruchomienie w 1802 r. Kanału Kłodnickiego łączącego Zagłębie Górnośląskie z Odrą), wydatna poprawa i rozbudowa sieci komunikacji kolejowej i kołowej, zachęcały wielkich właścicieli ziemskich do wykorzystania pomyślnej koniunktury produkcyjnej. W latach 1825–1826 uruchomiono na terenie Lipin (obecnej dzielnicy Świętochłowic) kopalnię węgla „Król Saul” oraz hutę „Quintoforo”, zaś kolejne kopalnie: „Matylda”, „Niemcy”, „Franciszek” powstawały w latach 1827–1835. Kopalnie te były głównymi dostawcami węgla dla powstałej w 1825 r. w obszarze miasta huty „Dawid”. Za budową dalszych hut: „Bethlen-Falva” (aktualnie huty „Florian”) oraz „Eintracht” w 1838 r. (obecnie ZUT „Zgoda”), przemawiała korzystna lokalizacja zakładów hutniczych w połączeniu z dużym potencjałem zasobów węgla kamiennego, a także chłonny rynek zbytu, co wpłynęło zarówno na obniżenie kosztów produkcji, jak i umocnienie pozycji ekonomicznej kapitalistów.

Obecność na Śląsku złóż cynku i ołowiu, przy jednoczesnym występowaniu bogatych pokładów węgla, stworzyły także w obszarze Świętochłowic podwaliny pod rozwój hutnictwa cynku i ołowiu. Pierwsza huta cynku – „Constancja” powstała w 1847 r., zaś w pięć lat później w bezpośrednim sąsiedztwie wybudowano drugą, o nazwie „Gabor”.

Sprzyjająca koniunktura na węgiel i wyroby hutnicze nakłaniała prywatnych właścicieli do rozbudowy i modernizacji istniejących zakładów górniczo-hutniczych. Jednakże brak materiałów źródłowych, dotyczących ówczesnego stanu potencjału produkcyjnego, uniemożliwia wyeksponowanie roli przemysłu Świętochłowic w początkowej fazie jego rozwoju.

Okres międzywojenny bardzo niekorzystnie wpłynął na organizację życia gospodarczego miasta. Jakkolwiek stało się ono w latach 1922–1939 siedzibą administracji powiatowej, to jednak kryzys gospodarczy w latach trzydziestych utrudnił wykorzystanie tych okoliczności dla poprawy warunków ekonomicznych ośrodka. Główną rolę w strukturze przemysłu Świętochłowic odgrywały w dalszym ciągu zakłady górnicze i hutnicze. Spośród czynnych kopalń węgla kamiennego i hut prosperujących jeszcze do I wojny światowej, w okresie międzywojennym prowadziły swoją działalność jedynie kopalnie: „Niemcy”, „Matylda” oraz huty: „Bethlen-Falva”, „Eintracht” – pod nazwą „Zgoda”, „Silesia”, utworzona z huty „Gabor” i „Constancja” oraz „Quintoforo”.

Wydobycie węgla w kopalni „Niemcy” (przemianowanej w 1937 r. na dwie kopalnie: „Polska” i „Śląsk”), które w 1913 r. wynosiło blisko 2 mln t, zmalało w 1921 r. do ponad 1 mln t, wobec powojennej dezorganizacji i częstych strajków. Również pozostałe kopalnie aż do wybuchu II wojny światowej nie osiągnęły przedkryzysowego poziomu swej produkcji. Spadek wydobywania węgla pociągnął za sobą znaczną redukcję zatrudnionych.

Kryzys ekonomiczny ujemnie wpłynął także na działalność hut. Obniżka

cen rynkowych ograniczyła ich produkcję, spowodowała uszczuplenie załóg. W 1935 r. zlikwidowano hutę „Quintoforo”. W rok później przemianowano hutę „Bethlen-Falva” na hutę „Florian”.

W okresie międzywojennym w bezpośrednim sąsiedztwie kopalń i hut powstało kilka mniejszych zakładów pomocniczych i uzupełniających. Były to: elektrownia i cegielnia przy kopalni „Polska”, fabryka chemiczna przy kopalni „Śląsk” i hucie „Silesia”, tartaki oraz drobne zakłady przemysłu spożywczego.

FAZY ROZWOJU OŚRODKA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Okres Polski Ludowej stanowi nowy etap w rozwoju ekonomicznym ośrodka związany z przemianami stosunków polityczno-ustrojowych. Charakteryzuje go odbudowa i rozbudowa struktury gospodarczej, skierowana na tory industrializacji socjalistycznej. Podstawowe wytyczne dynamiki ekonomicznej Świętochłowic wynikają z założeń wieloletnich planów gospodarczych.

Zdewastowany przez okupanta przemysł Świętochłowic znalazł się bezpośrednio po wojnie w niezwykle trudnej sytuacji. Zniszczenia i brak środków transportu, brak surowców i półfabrykatów, trudności z uzyskaniem siły roboczej (w tym kwalifikowanej), niedostatek źródeł energetycznych, a także braki w aprowizacji stanowiły we wstępnym okresie odbudowy gospodarki miasta nielatwą do przewyciężenia bariery w uruchomieniu produkcji. Dodatkowo też stała na przeszkodzie konieczność przestawienia parku maszynowego z produkcji wojennej na potrzeby rynkowe. Dotyczyło to w szczególności: huty „Florian”, ZUT „Zgoda” oraz ZC „Silesia”. Mimo przedstawionego kryzysu wszystkie te zakłady, a także kopalnie podjęły bezpośrednio po wyzwoleniu wzmożoną produkcję, w celu zaspokojenia elementarnych potrzeb gospodarczych i stabilizacji życia społeczeństwa. W okresie tym miało miejsce stopniowe uspołecznianie przemysłu, który w następnym etapie wkroczył trwale na drogę wytyczoną przez gospodarkę socjalistyczną.

Odbudowa gospodarcza ośrodka w latach 1946–1949 dawała pierwszeństwo obiektom najmniej zniszczonym i szczególnie ważnym, które gwarantowały szybki efekt ekonomiczno-produkcyjny. Lata te nacechowane były wzmożonym wzrostem inwestycji, jakkolwiek wciąż jeszcze o prostym i nieskomplikowanym charakterze. Zrealizowanie założeń planu odbudowy przyniosło zwiększenie zatrudnienia w przemyśle ośrodka z 142⁰/₀ w roku 1946 (dane w odniesieniu do roku 1945) do ok. 166⁰/₀ w roku 1949, przy jednoczesnym wzroście produkcji o 193⁰/₀.

Spośród kilku obiektów przemysłowych spełniających większą rolę w gospodarce ośrodka należy wymienić: hutę „Florian” i ZUT „Zgoda”. ZUT „Zgoda” rozpoczęły na szeroką skalę produkcję okrętowych maszyn parowych, maszyn sterowanych, części napędowych (wały główne, elementy wa-

łów, wały śrubowe), dzięki czemu w 1949 r. w porównaniu z rokiem 1946 nastąpił wzrost produkcji omawianego zakładu o 100%. W tym samym czasie w hucie „Florian” dokonano poważnych inwestycji w zakresie unowocześnienia parku maszynowego, przez co od 1949 r. huta poważnie rozszerzyła asortyment swej produkcji. O tempie i znaczeniu pozostałych większych zakładów prosperujących w ośrodku w latach 1946–1949 świadczą przytoczone poniżej mierniki dotyczące produkcji ważniejszych wyrobów przemysłowych (tab. 2).

Tabela 2

PRODUKCJA WAŻNIEJSZYCH WYROBÓW PRZEMYSŁOWYCH

L.p.	Zakłady	Ważniejsze wyroby	Lata		Dynamika
			1946	1949	1946=100
1	ZC „Silesia”	blachy	7,6 tys. t.	5,6 tys. t.	72,1
		kubki bateryjne	19,4 tys. szt.	60,4 tys. szt.	311,2
2	Kopalnia „Polska”	wyd. węgla	888,5 tys. t.	1,0 mln. t.	123,1
3	Kop. „Śląsk”	wyd. węgla	410,0 tys. t.	794,4 tys. t.	198,1
4	Kopalnia „Matylda”	wyd. węgla	209,8 tys. t.	392,1 tys. t.	186,8

Źródło: dane uzyskane w zakładach.

Lata 1949–1955 nie były dla rozwoju Świętochłowic, w przeciwieństwie do założeń ogólnokrajowych, okresem ilościowego wzrostu inwestycji. W planie 6-letnim nie wybudowano w ośrodku żadnego ważniejszego zakładu przemysłowego, a jedynie rozbudowano i zmodernizowano już istniejące obiekty górnicze i hutnicze. W tym okresie na uwagę zasługują liczne osiągnięcia techniczne kopalń w sposobie eksploatacji węgla. Dotyczą one w głównej mierze zastosowania w 1951 r. po raz pierwszy podsadzki płynnej oraz wprowadzenia do robót podziemnych kombajnów węglowych. Nowa metoda wydobywania węgla otworzyła przed kopalniami szeroką możliwość jego eksploatacji z filarów ochronnych, a zastosowanie kombajnów przyczyniło się do pokaźnego wzrostu mechanizacji prac górniczych. Wprowadzone usprawnienia techniczne nie przyniosły, jak by się mogło wydawać, oczekiwanych efektów wzrostu w poziomie wydobywania węgla we wszystkich kopalniach. Jakkolwiek w kopalni „Matylda” w 1955 r. obserwuje się wzrost jego wydobywania o około 75%, to w innych kopalniach („Śląsk”, „Polska”) uległo ono dość znacznemu zmniejszeniu. Zjawisko to znajduje swoje uzasadnienie w demontażu i wymianie licznych urządzeń technicznych, a przede

wszystkim w wyczerpywaniu się zasobów surowcowych. Przyczyniło się to m.in. do połączenia rejonów eksploatacyjnych kopalni „Śląsk” z kopalniami: „Martylda”, „Wyzwolenie”, „Łagiewniki” i scalenia kopalni „Polska” z sąsiadującą kopalnią „Prezydent”, zlokalizowaną już na terenie Chorzowa.

Modernizacji poddane zostały także w tym okresie istniejące huty. Tak więc w hucie „Florian” w 1953 r. dokonano całkowitej przebudowy pieców grzewczych, co oznaczało przejście z opalania węglowego na gazowe; w walcowni taśm zakończono budowę nowej baterii gazowej i elektrycznej oraz uruchomiono nowy oddział żużla wielkopiecowego. W wyniku przeprowadzonej inwestycji wielkość produkcji w 1955 r. wzrosła w porównaniu z rokiem 1949 o około 20%. Huta poszerzyła także zakres asortymentów produkcji m.in. o pręty i kątowniki oraz wstęgi na rury. Mimo rozbudowy ważnego już wówczas zakładu metalurgicznego zatrudnienie wzrosło w nim minimalnie.

W Zakładach Urządzeń Technicznych „Zgoda” produkcję podstawowych dotąd wyrobów i urządzeń jak: wlewnice surowe, turbiny, walce hutnicze, blachy dziurkowane zastąpiono innymi i wytwarzano parowe maszyny okrętowe, młoty spadowe powietrzne, walcarki do gum, sprężarki powietrzne i amoniakalne, elektryczne maszyny wyciągowe. Generalnie można stwierdzić, że w latach 1949–1955 w zakładzie tym zarysował się podstawowy kierunek produkcji maszyn ciężkich z przeznaczeniem dla górnictwa, przemysłu okrętowego oraz chemicznego, aczkolwiek bardziej wyraźną tendencję do specjalizacji zakładu obserwuje się dopiero w kolejnych planach pięcioletnich.

Z powodu przestarzałego parku maszynowego asortymenty produkcji ZC „Silesia” nie uległy istotnym zmianom. W 1955 r. zakład ten oprócz blach: graficznej i offsetowej (których produkcja spadła prawie o połowę), produkował kubki bateryjne zwiększając ich ilość o ponad 30%, co w związku z olbrzymim zapotrzebowaniem na ten asortyment w kraju i za granicą należy uznać za zjawisko korzystne.

Przedstawiony dotychczas rozwój produkcji w poszczególnych zakładach stanowiących główny trzon przemysłu ośrodka, jest odbiciem kształtowania się potencjału gospodarczego w skali całego miasta. Brak inwestycji przeznaczonych na budowę nowych obiektów przemysłowych, pogłębiał w następnych latach tradycyjną strukturę gospodarczą w Świętochłowicach, sprzyjał potęgowaniu się i agregacji produkcji w istniejących bezpośrednio po wojnie zakładach kluczowych. Bardziej harmonijny rozwój Świętochłowic datuje się od roku 1951 przez fakt zlokalizowania w mieście siedziby administracji powiatowej, przed którą stanęły zadania koordynacji i organizacji, a także bardziej właściwego doboru struktur gospodarczych, zapewniających w miarę wszechstronny rozwój ośrodka.

Realizacja założeń inwestycyjno-produkcyjnych dotycząca omawianego

ośrodka w ostatnim piętnastolecu, tj. w okresie trzech kolejnych planów pięcioletnich, miała na celu:

- zwrócenie uwagi na rozwój nowoczesnych technik wytwarzania oraz produkcję bardziej nowoczesnych wyrobów, przy stałym podnoszeniu ich jakości,

- dążność do doskonalenia metod zarządzania i organizacji produkcji,

- dążenie do podporządkowania rozwoju przemysłu rekonstrukcji pozostałych działów gospodarki ośrodka.

Zarysowujące się na początku lat pięćdziesiątych tendencje wzrostu i znaczenia w potencjale przemysłowym miasta przemysłu hutniczego i elektromaszynowego, przy równoczesnym zmniejszeniu się roli górnictwa węgla, były wynikiem powolnego wyczerpywania się zasobów węgla kamiennego.

Bardziej korzystna sytuacja dla przemysłu wydobywczego w Świętochłowicach nastąpiła po całkowitym dokonaniu zmian organizacyjnych, doprowadzających do połączenia w 1967 r. kopalni „Śląsk” z kopalnią „Matylda” oraz połączenia w 1972 r. kopalni „Polska” z kopalnią „Prezydent”. Dzięki powiększeniu rejonów eksploatacyjnych wydobyte węgla w kopalni „Śląsk” po okresie długotrwałego regresu zaczęło znacznie wzrastać osiągając w 1967 r. rekordową wielkość 932 tys. t. Ponad dwukrotnie wyższe wydobyte notowane w kopalni „Polska” utrzymujące się przez cały omawiany dotychczas okres, mimo przeprowadzonych zmian w organizacji produkcji zmniejszyło się w 1972 r. w stosunku do roku 1965 o około 6%, chociaż w porównaniu z 1970 r. było wyższe o ponad 28%.

Tabela 3

DYNAMIKA WARTOŚCI PRODUKCJI GLOBALNEJ I ZATRUDNIENIA
WAŻNIEJSZYCH ZAKŁADÓW PRZEMYSŁOWYCH OŚRODKA
W LATACH 1955–1973

Nazwa zakładu	Wzrost produkcji globalnej w %					Wzrost zatrudnienia w %				
	1955	1960	1965	1970	1973	1955	1960	1965	1970	1973
Kop. „Polska”	100,0	296,7	369,1	334,9	720,4	100,0	187,3	159,2	135,7	263,7
Kop. „Śląsk”	100,0		361,7*	353,5	354,7	100,0	82,3	108,4*	91,3	79,2
Huta „Florian”	100,0	204,2	236,7	275,5	325,5	100,0	98,0	107,9	107,1	98,4
ZUT „Zgoda”	100,0	119,0	253,3	311,8	410,8	100,0	82,3	97,6	107,6	111,6
ZC „Silesia”	100,0		116,9	147,2	190,6	100,0	93,4	89,4	88,0	84,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie formularzy GUS, uzyskanych na terenie zakładów.

* – dane z roku 1967.

Rozpatrując zagadnienie zatrudnienia w świętochłowickich kopalniach węgla zauważa się, iż ulegało ono kilkakrotnym wahaniom (tab. 3). Maksymalną jego wielkość w kopalni „Śląsk” zarejestrowano w roku 1967 (ok. 2,5 tys. osób), zaś w kopalni „Polska” w 1972 r. (4,8 tys. osób), po czym nastąpił ponowny niewielki jego spadek. Zmniejszanie się liczby zatrudnienia

przy równoczesnym wzroście wydobycia węgla w kopalni „Śląsk” wskazuje na wydatną poprawę w jej wyposażeniu technicznym, które warunkuje wzrost wydajności pracy.

Ogólny wgląd w rozmiary potencjału produkcyjnego wszystkich ważniejszych zakładów przemysłowych w ośrodku, pozwolił także dostrzec korzystne zmiany w zakładach hutniczych i w zakładzie przemysłu elektromaszynowego (ZUT „Zgoda”).

Ewidentny wzrost miernika mocy zainstalowanej we wszystkich tych zakładach wskazuje zarówno na dodatnie zmiany w wyposażeniu technicznym, jak i ukazuje ich zwiększoną zdolność produkcyjną. Dowodzą tego także zestawione w tabeli 3 wskaźniki wartości produkcji globalnej, które w poszczególnych latach dopełniają obraz osiągniętych przez te zakłady rezultatów ekonomicznych.

Zdecydowanej poprawie uległa jakość wytwarzanych wyrobów, również w latach sześćdziesiątych ustalony został wyraźny kierunek produkcji przemysłowej. ZC „Silesia” od 1965 r. produkuje głównie blachę graficzną i offsetową oraz kubki bateryjne, ZUT „Zgoda” maszyny wyciągowe i maszyny okrętowe, huta „Florian” stal i gotowe wyroby walcowane (na gorąco). W tym okresie na terenie ośrodka powstało także kilka nowych zakładów, spośród których do najważniejszych należą: Fabryka Aparatury Mleczarskiej – wykonująca remonty aparatury w zakładach podległych Zjednoczeniu Zakładów Remontowo-Inwestycyjnych w Warszawie, Przedsiębiorstwo Robót Antykorozyjnych – wykonujące prace związane z budową, rozbudową i modernizacją przemysłu węglowego w całym kraju, oraz Świętochłowicka Wytwórnia Makaronów. W 1972 r. zakłady te zatrudniały łącznie ponad 500 osób i osiągnęły 191,3 mln zł produkcji globalnej.

Obok tych obiektów powstało także szereg innych placówek o charakterze handlowo-usługowym i ogólnomiejskim, które jednak nie odgrywają poważniejszej roli w strukturze gospodarczej ośrodka. Stanowią one niejako dopełnienie tradycyjnej jego struktury, są próbą rekonstrukcji funkcji spełnianych przez Świętochłowice w pierwszych latach powojennych.

POWIĄZANIA PRZESTRZENNO-PRODUKCYJNE OŚRODKA Z WOJEWÓDZTWEKATOWICKIM I POZOSTAŁYMI REGIONAMI KRAJU

W badaniach nad strukturą powiązań przemysłu ośrodka Świętochłowic z GOP-em i pozostałym obszarem kraju przyjęto za L. Pakułą (1973) klasyfikację więzi w układzie przestrzennym, z równoczesnym uwzględnieniem ich natężenia. Prezentacji tej dokonano poprzez wywartościowanie różnorodnych mierników ilościowych dla poszczególnych przedmiotów wymiany. Całość analizy przeprowadzono reprezentatywnie w oparciu o pięć kluczowych zakładów, przy czym więzi aktywne przedstawiono w ujęciu statycznym na koniec 1973 r., zaś więzi pasywne za IV kwartał tegoż roku.

Skupione w Świętochłowicach zakłady wydobywcze i przetwórcze zaledwie w 2⁰% zaopatrywały się w surowce i materiały pochodzące z importu. Jest znamienne, że import ograniczał się jedynie do czterech krajów a mianowicie: ZSRR (19,5%), Czechosłowacji (4,7%), Szwecji (58,6%) i RFN

Tabela 4

ZAOPATRZENIE WAŻNIEJSZYCH ZAKŁADÓW PRZEMYSŁOWYCH OŚRODKA
Z IMPORTU W 1973 R. (w %)

Kraje	ZC „Silesia”	ZUT „Zgoda”	Huta „Florian”	Ogółem
1. Kraje socjalistyczne	20,0	15,8	31,2	24,2
Czechosłowacja	—	15,8	—	4,7
ZSRR	20,0	—	31,2	19,5
2. Kraje kapitalistyczne	80,0	84,2	68,8	75,8
RFN	80,0	—	—	17,2
Szwecja	—	84,2	68,8	58,6
Razem:	100,0	100,0	100,0	100,0
Udział % w stosunku do wartości zaopatrzenia ogółem	22,0	30,0	48,0	100,0

Źródło: dane uzyskane na terenie zakładów — obliczenia własne.

(17,2⁰%) ogólnej wartości zaopatrzenia zagranicznego (tab. 4). Przedmiotem zakupu były głównie: ruda żelaza — sprowadzana ze Szwecji i ZSRR oraz części do maszyn i silników. Na ogólną wartość około 30 mln zł, jaką wydatkowały na ten cel w IV kwartale 1973 roku huta „Florian”, ZUT „Zgoda”, ZC „Silesia”, ich udział wynosił odpowiednio: 48%, 30%, 22%.

W zaopatrzeniu krajowym, którego wartość w omawianym okresie wynosiła ponad 1,4 mld zł, województwo katowickie partycypowało aż w 27,6%, aczkolwiek układ więzi w tym zakresie wykazywał charakter złożony, obejmując swym zasięgiem terytorialnym niemal cały obszar kraju.

Wśród powiązań z regionem macierzystym dominowały związki z GOP-em, głównie z takimi ośrodkami jak: Bytom — 3,1%, Katowice — 2,0%, Zabrze — 1,6% ogólnej wartości zaopatrzenia krajowego badanych zakładów. Głównym przedmiotem dostaw z GOP-u były wyroby hutnicze, materiały budowlane, części do maszyn i urządzeń oraz urządzenia gotowe. Najwyższy udział na tej płaszczyźnie powiązań z województwem katowickim i z GOP-em wykazywały: huta „Florian” — 71%, ZC „Silesia” — 32,5%, kopalnia „Polska”

– 26,2⁰/₀ oraz kolejno kopalnia „Śląsk” – 20,5⁰/₀ i ZUT „Zgoda” – 16,5⁰/₀ zaopatrzenia poszczególnych jednostek produkcyjnych.

Z pozostałych regionów kraju badane zakłady otrzymały w czwartym kwartale 1973 r. ponad 2/3 ogólnej wartości wszystkich dostaw krajowych. W układzie tym widoczne są w natężeniu związków trzy kierunki: z województwami sąsiednimi – wrocławskim (16,5⁰/₀), kieleckim (7,6⁰/₀), krakowskim (6,7⁰/₀), opolskim (1,8⁰/₀); z województwami centralnymi – poznańskim (22,3⁰/₀), bydgoskim (9,3⁰/₀), warszawskim (7,0⁰/₀); oraz najslabiej z województwami peryferyjnymi – olsztyńskim (1,5⁰/₀), zielonogórskim (0,7⁰/₀) – (tab. 5).

Przedstawiona analiza wykazuje, że zakres korzystania przemysłu ośrodka Świętochłowic z terytorialnego podziału pracy na płaszczyźnie więzi pasywnych jest bardzo zróżnicowany, a związki te kształtują przede wszystkim rynki krajowe. Ponadto widać, że główni dostawcy koncentrują się w regionie macierzystym. Fakt ten potwierdza wspomnianą już niejednokrotnie tezę o postępującej integracji przestrzenno-produkcyjnej woj. katowickiego, a szczególnie GOP-u (L. P a k u ł a 1973; B. K o r t u s 1974).

KRAJOWE WIĘZI AKTYWNE

Badania nad rozdysponowaniem produkcji końcowej analizowanych zakładów ośrodka dowiodły, że objęło ono rynek krajowy zaledwie w około 59⁰/₀. Pozostała część przypadła w udziale rynkom zagranicznym. Krajowe więzi w zakresie zbytu, podobnie jak i zaopatrzenia przemysłu Świętochłowic wykazywały największe nasilenie z woj. katowickim – 44,6⁰/₀ ogólnej wartości produkcji sprzedanej w kraju, gdzie najpoważniejszymi odbiorcami były: ośrodek zawierciański – 11,7⁰/₀, rybnicki – 7,1⁰/₀, świętochłowicki – 2,9⁰/₀ oraz gliwicki – 2,7⁰/₀. Uwidaczniające się w tym zakresie powiązania wewnątrz ośrodka macierzystego dotyczyły przede wszystkim dostaw węgla kamiennego oraz koksu o łącznej wartości 103,3 mln zł. Jedynym odbiorcą koksu stanowiącego 60⁰/₀ zbytu lokalnego było Miejskie Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej, natomiast odbiorcami węgla: huta „Florian” oraz ZC „Silesia”. Ten wąsko zakrojony wachlarz asortymentów sprzedaży, jak również znikoma ich wartość nie świadczą bynajmniej o pełnej samowystarczalności ośrodka na tego rodzaju artykuły. Tkwi tu nieprawidłowość ekonomiczna, którą jednak częściowo usprawiedliwia daleko posunięta specjalizacja zakładów, dlatego przemysł ośrodka wymaga szeroko rozwiniętych więzi pasywnych nie tylko z ośrodkami GOP-u (o podobnej strukturze przemysłu i prężnie rozwiniętym przemyśle towarzyszącym), ale z całym krajem.

Rozpatrując udział badanych jednostek przemysłowych w natężeniu więzi produkcyjnych z regionem katowickim zauważa się, że pierwsze miejsce pod względem uzyskanej wartości z tytułu sprzedaży wyrobów własnej produkcji posiadała huta „Florian”, pozostawiająca w woj. katowickim aż 53,2⁰/₀ własnej produkcji finalnej przeznaczonej na sprzedaż w kraju. Dominującą

KRAJOWE WIĘZI PASYWNE OSRODKA PRZEMYSŁOWEGO ŚWIĘTOCHŁOWIC
W IV KWARTALE 1973 R. (w %)

Lp.	Województwa	Kopalnia „Śląsk”	Kopalnia „Polska”	ZUT „Zgoda”	Huta „Florian”	ZC „Silesia”	Ogółem
1	Katowickie	20,5	26,2	16,5	71,4	32,5	27,6
	w tym:						
	Będzin	0,6	0,7	0,6	2,1	3,4	1,2
	Bielsko-Biała	1,9	2,0	0,7	2,0	0,5	1,2
	Bytom	0,2	0,3	0,7	8,9	10,0	3,1
	Chorzów	0,4	1,1	1,7	2,2	0,9	1,3
	Czechowice— Dziedzice			0,7	0,5	0,7	0,4
	Cieszyn	0,0	0,0	1,1	1,4	0,4	0,7
	Częstochowa	1,1	1,2	2,8	1,3	1,3	1,5
	Gliwice			0,6	0,8	0,3	0,4
	Grodziec	0,1	0,1	0,5	6,2		1,3
	Jeleń	1,4	2,0		0,9		0,5
	Katowice	3,5	1,9	2,6	1,8	1,0	2,0
	Miechowice	2,8	3,1		0,4		0,8
	Mysłowice	1,7	1,9	0,5	0,2		0,6
	Radzionków			0,2	2,7	3,7	1,0
	Ruda Śląska	0,1	0,1	0,5	6,2		1,3
	Rybnik	0,0	0,0	0,2	0,7	4,0	0,8
	Sosnowiec	1,4		0,2	5,3	1,6	1,3
	Tarnowskie Góry	3,3	8,4	1,1	5,5	1,2	3,0
	Wojkowice	1,7	1,3		1,6		0,6
	Wysoka	0,3	0,2		2,1	0,7	0,5
	Zabrze		1,8	1,3	6,1	0,6	1,6
	Zawiercie			1,0	17,5	1,6	3,5
2	Bydgoskie	8,6	10,2	6,7	11,4	10,6	9,3
3	Kieleckie	11,8	11,3	17,3	0,6	14,3	7,6
4	Krakowskie	9,7	10,5	4,2	2,0	12,6	6,7
5	Olsztyńskie	3,3	3,9	8,3	0,5		1,5
6	Opolskie	10,3	4,5				1,8
7	Poznańskie	18,4	17,3	29,1	23,2	11,6	22,3
8	Warszawskie	1,6	3,3	1,3	1,3	5,8	7,0
9	Wrocławskie	12,6	11,0	16,6	20,6	12,6	16,5
10	Zielonogórskie	3,2	1,8		0,2		0,7
	Razem:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Udział % w stosunku do zaopatrzenia krajowego	9,2	13,4	33,9	29,2	13,3	100,0

Zródło: obliczenia własne na podstawie list przewozowych i faktur uzyskanych na terenie zakładów.

pozycję w sprzedaży wyrobów zajmowały tu pręty i kątowniki – 53% ogólnej wartości zbytu wymienionej huty. Głównym ich odbiorcą była huta „Zawiercie” (27,6%). Poważną wartość – 195 mln zł przedstawiały także taśmy i wstęgi kierowane m.in. do ośrodków: bytomskiego, gliwickiego, zawierciańskiego i sosnowieckiego.

Istotnym przedmiotem zbytu ZC „Silesia” do woj. katowickiego był w 1973 r. cynk hutniczy, obejmujący 90% ogólnej wartości sprzedaży zakładu, oraz blacha graficzna (7,5%).

Największy udział w produkcji wyrobów przeznaczonych na rynek woj. katowickiego przez ZUT „Zgoda” posiadały maszyny wyciągowe (67,9%), z przeznaczeniem dla górnictwa węglowego, zaopatrujące kopalnie aglomeracji wielkoprzestrzennej GOP.

Dostawa węgla do „regionu macierzystego”, w tym również do GOP-u obejmowała zaledwie 6% jego zbytu krajowego.

Rozdysponowanie produkcji zakładów ośrodka poza granice woj. katowickiego wykazywało bardzo silną dyspersję, obejmując wszystkie pozostałe regiony kraju. Należy jednak podkreślić, że wartość w dostawach kierowanych do poszczególnych województw wykazywała poważne różnicowania, począwszy od skrajnie najniższej dla woj. rzeszowskiego – 2,4 mln zł do najwyższego dla regionu opolskiego – 432,9 mln zł, tj. 12,6% (tab. 6).

W grupie województw, gdzie także zarejestrowano duże natężenie więzi aktywnych znalazły się województwa: poznańskie – 9,9%, gdańskie – 7,9%, oraz warszawskie – 7,7%. Kolejną pozycję zajmowały województwa: szczecińskie – 6,8%, wrocławskie – 3,7%, koszalińskie – 2,6% (tab. 6). Na tak rozległy układ ekspansji produkcyjno-terytorialnej przemysłu ośrodka wpłynęły przede wszystkim huta „Florian”, ZUT „Zgoda” oraz Zakłady Cynkowe „Silesia”.

Najważniejszymi artykułami dostaw z huty „Florian” były pręty i kątowniki, zaś z ZC „Silesia” – kubki bateryjne w całej swej masie wysyłane do woj. gdańskiego (46,6%), poznańskiego (32,2%), wrocławskiego (21,2%). Do województw: gdańskiego i szczecińskiego kierowane były silniki okrętowe, stanowiące ponad 62% wartości zbytu ZUT „Zgoda”.

Udział węgla w ogólnym bilansie produkcji ośrodka przeznaczonej na rynek krajowy wynosił 22%. Generalnie w wartościowym i procentowym udziale węgla dostarczanego ze Świętochłowic na czoło wysuwały się województwa wysoko uprzemysłowione (co dotyczy także pozostałych wyrobów z ośrodka) oraz regiony o wysokim poziomie rozwoju rolnictwa, a więc północno-zachodnie, środkowe i południowo-zachodnie województwa kraju.

E K S P O R T

Daleko posunięta specjalizacja produkcji w ośrodku, a przede wszystkim wysoka jakość wyrobów sprawiły, iż znalazły one poważnych kontrahentów

KRAJOWE POWIĄZANIA PRZESTRZENNO-PRODUKCYJNE PRZEMYSŁU OŚRODKA
W ZAKRESIE ZBYTU W 1973 R. (w %)

Lp.	Województwa	Kopalnia „Polska”	Kopalnia „Śląsk”	ZUT „Zgoda”	Huta „Florian”	ZC „Silesia”	Ogółem
1	Katowickie	18,9	17,0	14,8	53,2	66,3	44,6
	w tym:						
	Bielsko—Biala				0,8	0,0	0,4
	Bytom			0,6	5,4	0,0	2,6
	Chorzów			1,4	0,0		0,2
	Cieszyn			2,4	0,7	0,0	0,8
	Częstochowa	1,3		2,3	0,6	0,0	0,6
	Gliwice	1,6	0,7		5,1		2,7
	Katowice			0,7	1,0	0,1	0,6
	Myszków			1,5	1,1	8,1	2,1
	Mysłowice			1,6	0,4		0,5
	Niewiadom			0,4			0,0
	Ozimek				12,6		6,5
	Radlin			0,2			0,0
	Ruda Śląska	4,5	5,6	1,4	0,2		1,3
	Rybnik			1,2	1,0	40,0	7,1
	Siemianowice				0,1		0,1
	Sosnowiec				4,8		2,5
	Świętochłowice	8,8	6,6		2,7		2,9
	Zabrze	2,7	4,1				0,7
	Zawiercie			1,1	16,7	17,9	11,7
2	Białostockie					0,0	0,0
3	Bydgoskie	3,3	0,5	1,1		1,8	0,6
4	Gdańskie	17,7		42,6		8,8	7,9
5	Kieleckie		6,1	0,5		0,0	0,5
6	Krakowskie			0,4		0,05	0,2
7	Koszalińskie	15,6	6,2	1,3		0,0	2,6
8	Lubelskie					0,0	0,0
9	Łódzkie	8,3		0,1		0,04	1,2
10	Olsztyńskie	2,9		0,0		0,0	0,4
11	Opolskie	3,5	13,5	0,1	21,7	0,0	12,6
12	Poznańskie	8,0	16,6	0,5	11,2	6,2	9,9
13	Rzeszowskie		0,4	8,7		0,0	0,08
14	Szczecińskie	14,4	28,9	0,4		0,0	6,8
15	Warszawskie	0,4		4,4	13,9	1,5	7,7
16	Wrocławskie	5,5	14,5	26,0		9,4	3,7
17	Zielonogórskie	2,3	0,5	0,3		6,0	1,3
	Razem:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Udział % w sto- sunku do zbytu krajowego	13,2	5,9	13,4	51,3	16,2	100,0

Zródło: obliczenia własne na podstawie materiałów uzyskanych w poszczególnych zakładach przemysłowych.

na rynkach zagranicznych, przejmujących z ośrodka ponad 41% ogólnej wartości produkcji towarowej badanych zakładów. Zgromadzony i uporządkowany materiał statystyczny dotyczący przeznaczenia produkcji na eksport wykazał, że w natężeniu więzi zdecydowaną przewagę posiadały kraje socjalistyczne, partycypujące w ogólnej wartości eksportu w 61% (tabela 7).

Tabela 7

ZBYT PRODUKCJI WAŻNIEJSZYCH ZAKŁADÓW PRZEMYSŁOWYCH OŚRODKA NA EKSPORT
W 1973 R. (w %)

Kraje	Kopalnia „Śląsk”	Kopalnia „Polska”	ZUT „Zgoda”	ZC „Silesia”	Huta „Florian”	Ogółem
Kraje socjalistyczne	64,2	65,9	45,3	93,7	63,9	61,4
Albania					7,4	3,6
Czechosłowacja	25,5	23,2	9,4	32,2	13,0	15,4
Jugosławia			9,3		9,3	6,8
NRD				31,2		1,7
Rumunia			11,3	0,06		2,9
Węgry	14,6	17,0	—	0,04	8,8	7,8
ZSRR	24,1	25,7	15,3	30,7	25,4	23,2
Kraje kapitalistyczne	35,8	34,1	54,7	6,3	36,1	38,6
Austria					12,1	5,7
Dania				0,0		0,0
Egipt				0,1	9,1	4,4
Francja			15,7			3,9
Hiszpania				0,0		0,0
Indie				0,0		0,0
Irak				0,0		0,0
Norwegia				0,0		0,0
Portugalia				1,3		0,05
Szwecja			14,7			3,7
Turcja					8,0	3,8
W-ka Brytania				2,0		0,1
Włochy			24,3	1,8	6,9	9,5
Razem:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych uzyskanych w poszczególnych zakładach.

W tej grupie państw najpoważniejszymi odbiorcami były kolejno: ZSRR – 23,2%, Czechosłowacja – 15,3%, Węgry – 7,8%, Jugosławia – 6,8%.

Dostawy do krajów kapitalistycznych obejmowały swoim zasięgiem: Włochy, Austrię, Egipt, Francję, a także Danię, Szwecję, Turcję, Norwegię i in. (tab. 7). Poważny udział w eksporcie wyrobów zarówno do państw socjalistycznych, jak i kapitalistycznych miały pręty i kątowniki (35%), wysyłane z huty „Florian”, maszyny i silniki okrętowe, maszyny wyciągowe (z ZUT

„Zgoda”) oraz blacha graficzna, kierowana z ZC „Silesia” głównie do ZSRR (53,1%) i NRD.

W ogólnym bilansie wartości uzyskanej z tytułu eksportu dominowały kraje socjalistyczne, jednak pod względem zasięgu przestrzennego przeważał udział krajów kapitalistycznych. Również w strukturze zbytu do tych krajów przeważały bardziej nowoczesne asortymenty, takie jak: silniki okrętowe, walcarki, maszyny wyciągowe, co świadczy i ich wysokim standardzie światowym.

Reasumując należy podkreślić, że przemysł ośrodka Świętochłowic posiada obok znaczenia regionalnego i krajowego także duże znaczenie i rangę w świecie. Decyduje o tym wysoka specjalizacja produkcji. Ma ona niewątpliwie w przyszłości szansę na zwielokrotnienie ekspansji terytorialnej na rynkach światowych, pod warunkiem dalszej zmiany struktury produkcji i bardziej dynamicznego rozwoju przemysłu elektromaszynowego w ośrodku.

UWAGI KOŃCOWE

W konkluzji rozważań nad kształtowaniem się ośrodka przemysłowego Świętochłowic należy stwierdzić, że mimo wielu spełnianych kryteriów Świętochłowice nie reprezentują klasycznego ośrodka przemysłowego z możliwie optymalnie rozwijającą się działalnością produkcyjną. Brak w mieście zakładów towarzyszących gałęziom wiodącym wyraźnie ciąży na jego racjonalnym układzie. Również struktura przestrzenna przemysłu, jak i gałęziowa, odziedziczone po kapitalizmie, mimo długowiekowego procesu agregacji potencjału w mieście oraz korzystnych zmian społeczno-ustrojowych w fazie socjalizmu nie uległy pożądanym zmianom. Przyjęty po II wojnie światowej w planach ogólnogospodarczych kierunek industrializacji, polegający na preferowaniu przemysłu wydobywczego i hutniczego w GOP-ie sprzyjał dalszemu utrwalaniu się tradycyjnej struktury gałęziowej, przy postępującym wzroście koncentracji produkcji w zakładach już istniejących.

Jednakże ten wysoki stopień integracji przestrzennej i znaczny potencjał przemysłowy wysuwa badany ośrodek na czołowe miejsce w kraju, a nawet za granicą. Świadczy o tym szeroki wachlarz i natężenie jego więzi przestrzenno-produkcyjnych w zakresie zaopatrzenia i zbytu.

Dominująca pozycja przemysłu w strukturze gospodarczej miasta, wyrażająca się między innymi najwyższym wskaźnikiem zatrudnionych w tym dziale gospodarki Świętochłowic, rzutuje na silnie wykształconą funkcję przemysłową ośrodka i główną siłę miastotwórczą.

Postępujące tu przeobrażenia społeczno-ekonomiczne na przestrzeni niespełna dwóch stuleci doprowadziły w kilka lat po II wojnie światowej do poziomu urbanizacji charakterystycznego dla najbardziej uprzemysłowionych ośrodków w kraju.

Obserwowane w ostatnich latach zjawisko wyczerpywania się lokalnych

zasobów węgla kamiennego wpływa na stopniowe ograniczenie roli przemysłu wydobywczego z korzyścią dla coraz pomyślniej rozwijającego się przemysłu elektromaszynowego i hutnictwa, a więc gałęzi rozwojowych. Przyczyni się to niewątpliwie w przyszłości do zwiększenia aktywizacji znacznych rezerw żeńskiej siły roboczej, która wobec dotychczasowej struktury gałęziowej wybitnie sprzyjającej zatrudnieniu mężczyzn, stanowiła niemały problem.

Silna więź między Świętochłowicami a poszczególnymi ośrodkami GOP-u, wynikająca m. in. z racji położenia miasta i zbliżonego układu struktur wewnętrznych przemysłu sprawia, że ośrodek Świętochłowic znajduje się w centrum dokonującego się procesu scalania GOP-u w jeden wielki organizm przemysłowo-gospodarczy i urbanistyczny.

BIBLIOGRAFIA

1. Chardonnet J., 1967. *Podstawowe typy kompleksów przemysłowych*. Prz. zagr. Lit. geogr. z. 4, Warszawa.
2. Kawalec W., 1965. *Okręgi przemysłowe i regiony ekonomiczne w Polsce*. Warszawa.
3. Kortus B., 1968. *Kraków jako ośrodek przemysłowy*. Zeszyty Naukowe UJ, Prace geograficzne, z. 19, Kraków.
4. Kortus B., 1974. *Analiza i ocena zmian struktury gałęziowej przemysłu GOP*. Fol. geogr. Ser. geogr. oecon., t. 7.
5. Kukliński A., 1962. *Problemy przestrzennego uprzemysłowienia Polski*, Warszawa.
6. Leszczycki S., Kukliński A., Najgrakowski M., 1961. *Struktura przestrzenna przemysłu w Polsce w 1956 roku*. Biuletyn KPZK PAN, nr 3.
7. Misztal S., 1958. *Przemiany w strukturze i rozmieszczeniu przemysłu na terenie woj. warszawskiego i miasta Warszawy*. Prz. geogr. z. 4.
8. Misztal S., 1962. *Warszawski Okręg Przemysłowy*. Studia KPZK PAN, t. 3, Warszawa.
9. Pakuła L., 1973. *Procesy aglomeracyjne i integracyjne przemysłu w obrzeżu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*. Pr. monogr. WSP Krak. nr 9, Kraków.
10. Pakuła L., 1960. *Kształtowanie się ośrodków przemysłowych powiatu chrzanowskiego*. Czas. geogr. t. 31, z. 1.
11. Pakuła L., Rajman J., 1968. *Ośrodek przemysłowo-usługowy Raciborza i jego funkcje*. Instytut Śląski. Komunikaty nr 98. Opole.
12. Rajman J., 1962. *Rozwój ośrodków przemysłowych nad Małą Panwią*. Katowice.
13. *Rocznik statystyczny powiatów woj. katowickiego 1966, 1971, 1972*.
14. *Rocznik statystyczny woj. katowickiego 1966, 1971, 1974*.
15. *Rocznik statystyczny GUS 1967*.
16. Roczowski K., 1962. *Problemy rozmieszczenia sił wytwórczych*. Warszawa.
17. *Struktura przestrzenna i branżowa przemysłu 1965 i 1970*. Warszawa.
18. Szaliński T., 1931. *Powiat świętochłowski – monografia*. Katowice.
19. *Świętochłowice – zarys rozwoju historycznego*. Katowice 1970.
20. Wrzosek A., 1956. *Ocena dotychczasowego dorobku polskiej geografii przemysłu*. Prz. geogr., z. 3.
21. Zieliński T., 1974. *Zagospodarowanie przestrzenne woj. katowickiego*. Katowice.